

Inclusief en exclusief onderwijs: een historisch heet hangijzer

Dorien Graas

De geschiedenis van het speciaal onderwijs begint rond de invoering van de leerplicht in 1900. De discussie over wat beter zou zijn: inclusief onderwijs, samen naar school of exclusief onderwijs, aparte scholen voor speciaal onderwijs, kwam tegelijkertijd op gang en zet zich tot op heden zonder eindstandpunt voort.

De discussie over de beste manier om kinderen met een zorgvraag passend onderwijs te bieden en de discussie over passend en/of inclusief onderwijs aan kinderen met een beperking stamt al uit de pioniersfase van het Buitengewoon Lager Onderwijs (BLO). Meedoen is een belangrijke drijfveer geweest voor de eerste werkers in het BLO om voor alle kinderen onderwijs te creëren, dus ook voor zorgkinderen. Al rond 1900 (toen alle kinderen leerplichtig werden) zette een groep van onderwijzers en artsen zich in voor de participatie en vermaatschappelijking van

hun leerlingen. Maar de participatie in de samenleving, zo meenden zij, kon pas plaatsvinden na jarenlang gescheiden onderwijs.

Vermaatschappelijking van kinderen met een beperking staat volop in de belangstelling van onderwijsbeleidsmakers, de onderwijspraktijk en de wetenschap. Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP, 2006) heeft een studie gedaan naar de vraag of inclusief onderwijs beter is voor de totale ontwikkeling van kinderen met een beperking of dat de cognitieve, sociale en emotionele ontwikkeling van kinderen meer gegarandeerd is binnen het speciaal onderwijs. Wat beter werkt is wetenschappelijk niet aanwijsbaar gebleken. Toch is er de laatste jaren beleid gevoerd op de veronderstelling dat inclusief onderwijs het beste is, zo blijkt uit de notitie *Vernieuwing van de zorgstructuren in het funderend onderwijs* van het Ministerie van Onderwijs. Een doorkijkje naar de discussies die hierover 100 jaar geleden zijn gevoerd laat zien dat er niet steeds hetzelfde over is gedacht.

Historische vogelvlucht

De ontwikkeling van het speciaal onderwijs kenmerkte zich in de eerste helft van de twintigste eeuw door wettelijke regelingen, subsidiëring, differentiatie, kwantitatieve uitbreiding en professionalisering. Het hulpaanbod raakte meer gespecialiseerd door de groeiende aandacht voor verschillende categorieën van hulpbehoevenden en zorgvragen. Juist dit historisch gegroeide stelsel van speciaal onderwijs was helemaal gericht op apart en zeer gedifferentieerd onderwijs voor kinderen met een beperking. Een stelsel waarbij Nederland voorop liep in Europa. De rol van overheidsbeleid en overheidsgelden was beslissend voor de groei of stagnatie van speciaal onderwijs voorzieningen. Zo zorgde de gelijkstelling van het openbaar en het bijzonder lager onderwijs in 1920 voor een enorme groei in speciale scholen op RK en PC grondslag. Tijdens de economische crisisjaren in de jaren dertig van de vorige eeuw was er op de onderwijsbegroting weliswaar geld voor speciaal onderwijs voorzieningen opgenomen, maar dat werd in de praktijk niet uitgekeerd. Juist in deze periode van economische malaise maakte het speciaal basisonderwijs een spectaculaire groei door en was er uitbreiding waar te nemen van maatschappelijke zorg en betrokkenheid voor kinderen met een beperking. Welke (pedagogische) argumenten lagen aan de uitbreiding van het BLO ten

grondslag? En: welke criteria gebruikte de overheid om in de eerste helft van de twintigste eeuw een onderwijsbeleid te ontwikkelen dat leidde tot een zeer gedifferentieerd en gescheiden stelsel voor speciaal onderwijs, om vervolgens in de tweede helft van diezelfde eeuw een beleid te voeren om alle kinderen weer samen naar school te laten gaan? Een kentering die opvallend genoeg samenvalt met een periode van economische voorspoed in Nederland.

Samenwerking

Meedoen is voor kinderen én volwassenen een levensbehoefte. Het meedoen van het gehandicapte kind is door de eeuwen heen een aanhoudende bron van zorg geweest voor ouders, opvoeders en overheid. De beste manier om de kinderen voor te bereiden op meedoen in de samenleving vormde een belangrijk punt van discussie. De discussie draaide rond een drietal kernvraagstukken: de samenwerking tussen het speciaal onderwijs en het gewoon basisonderwijs, de differentiatie van leerproblemen en de integratie van zorgkinderen in de samenleving.

Het is een geschiedenis van wisselende meningen en aanpakken geweest. Van particulier initiatief naar geïnstitutionaliseerde zorg; van liefdewerk naar professionalisering; van ongedifferentieerde zorg naar zorg op maat; van gesegregeerde zorg naar geïntegreerd onderwijs. Nu is er een trend waar te nemen naar vermaatschappelijking van de zorg en het onderwijs aan kinderen met een handicap. Daarnaast vinden we een trendgevoeligheid in de nadruk op collectieve zorg of individuele zorg die we onder andere terugvinden in de begripsvorming: zorgverbreding en weer samen naar school (collectief) en onderwijs/zorg op maat en rugzakje of persoonsgebonden budget (individueel).

Door de invoering van de leerplichtwet in 1900 kwamen kinderen met een zorgvraag duidelijk naar voren en vormden een nieuwe onderwijskundige zorg voor de volgende decennia. Opmerkelijk is de nadruk op de last die deze kinderen veroorzaakten bij de ontwikkeling van het 'gewone' onderwijs. Daarnaast ging het uiteraard om het pedagogische belang van het zorgvragende kind. In een rapport van het departement van onderwijs uit 1910 staat: 'Op gewone scholen komt van de [zwakzinnige, DG] kinderen *meestal niets* terecht, op de speciale scholen dikwijls *iets*, ofschoon men zich hoeden moet voor te hoge verwachtingen.'

Als het onderwijsveld zich bezig gaat houden met deze groep kinderen doen zij tevens hun intrede in het orthopedagogische werkveld. Hoewel het maar om een klein groepje zeer gemo-

tiveerde onderwijzers gaat is de behoefte aan professionalisering groot. Al in 1903 wordt de eerste beroepsvereniging voor het speciaal onderwijs opgericht, de nu nog bestaande Vereniging ter Bevordering van Ortho-Agogische Activiteiten. In deze beroepskring van het speciaal onderwijs zijn de eerste orthopedagogische keuzes gemaakt, onder andere over onderwijsvorm (apart of samen), typen speciaal onderwijs (van drie typen rond 1900 naar zeventien in de jaren tachtig), toelatingseisen, diagnostiek en professionalisering.

Het Gewoon Lager Onderwijs (GLO) speelde in deze discussie vooral indirect een rol. Ouders hadden geen inspraak. Onderwijzers uit het GLO bepaalden over de doorverwijzing van kinderen. Of een kind wel of niet het gewoon onderwijs kon volgen werd in de eerste helft van de twintigste eeuw vooral proefondervindelijk vastgesteld. Een verzoek tot plaatsing van een leerling op een blo-school kon pas gedaan worden nadat het twee jaar gewoon onderwijs had gevolgd. Vaak werd een dergelijk verzoek uit medelijden met het kind of vanwege onbekendheid met het verschijnsel leerproblemen uitgesteld. Dat was een indirect gevolg van de definitie van speciaal onderwijs zoals die in de wet op het GLO was geformuleerd: 'Buitengewoon onderwijs is bestemd voor kinderen die wegens ziels- of lichaamsgebreken niet in staat zijn geregeld en met vrucht het gewone onderwijs te volgen'.

Apart of samen

Dat wel of niet mee kunnen komen een rekkelijk criterium is, blijkt ook uit verschillende beschrijvingen van onderwijzers uit die tijd. Velen kennen de beschrijving van Leentje Roos en Louis van Rijn in Theo Thijsens' *De gelukkige klas* uit 1926. Zowel Leentje als Louis zouden nu als kinderen met een zorgvraag worden gekwalificeerd. Leentje was wegens haar beperkte verstandelijke vermogens slechts in staat de plantjes water te geven en Louis was een chronisch ziek jongetje dat regelmatig thuis aan bed gekluisterd was. Hoewel het hier om fictie gaat, is de auteur bekend om zijn onderwijsvernieuwende ideeën. De kinderen zouden volgens de definitie in de toenmalige onderwijswet zonder meer in aanmerking zijn gekomen voor een doorverwijzing naar het BLO. Onderwijsver-

nieuwer Thijssen was óf onbekend met doorverwijzing naar het BLO óf juist bezig met inclusief onderwijs *avant-la-lettre*.

Een tweede geval dateert van tien jaar eerder en toont een heel andere interpretatie van de wet. Een onderwijsinspecteur uit de regio van Brielle schrijft in een brief aan zijn minister dat hij tijdens een inspectie op een lagere school voor arme gezinnen een groot aantal leerlingen was tegengekomen die niet over zouden kunnen gaan. 'Als reden daarvan werd mij opgegeven de stoornis veroorzaakt door een vijftal idiote (licht verstandelijk gehandicapte) leerlingen. Ook in de openbare lagere school voor meer gegoeden beklagde de onderwijzeres in het jongste leerjaar zich erover, dat een idioot kind het onderwijs onmogelijk maakte.' De inspecteur verzoekt deze kinderen ontheffing van de leerplicht te geven zodat ze van school verwijderd kunnen worden.

In dit doorkijkje naar twee gevallen uit de geschiedenis van inclusief of passend onderwijs voor kinderen met een zorgvraag kan een aantal ontwikkelingen herkend worden. Vooral de moeilijke omstandigheden in het toenmalige gewone basisonderwijs, zoals slechte onderwijsvoorzieningen, 'overlast' veroorzaakt door kinderen met een verstandelijke beperking in de toch al overvolle klassen en de overheid die door de leerplichtwet voor voldoende onderwijsvoorzieningen moet zorgen, hebben de groei van het speciaal onderwijs in een stroomversnelling gebracht.

Wat te doen met Leentje Roos en Louis van Rijn?

Om te voorkomen dat leerlingen met een verstandelijke beperking in feite van school werden gestuurd, koos de rijksoverheid in de pioniersfase van het speciaal basisonderwijs voor een onderwijsstructuur los van het normale basisonderwijs. Daaraan lag een aantal uitgangspunten ten grondslag. Door de groep kinderen met een zorgvraag niet meer te laten vallen onder de bepalingen van de lagere onderwijswet ontstond er ruimte voor extra financiële steun en onderwijsexperimenten.

Een belangrijke vraag die een rol speelde in de keuzevorming was in hun woorden: 'moet het "abnormale" kind zich zo veel mogelijk aanpassen aan onze "normale" maatschappij (en dus ook aan het onderwijssysteem van een gewone lagere school) of begint men bij de levenssituatie van het gehandicapte kind zelf, uitgaande van de mogelijkheden van elk individueel kind?' In antwoord op deze vraag werd ook het onderwijsleerdoel voor kinderen met leerproblemen

heden anders gesteld dan voor de reguliere leerlingen, namelijk het zich later zelfstandig kunnen handhaven in de samenleving. Dat betekende dat de voorkeur werd gegeven aan ander onderwijs en een ander leerplan.

Naast het argument om de kinderen met een (verstandelijke) beperking vanwege de verschillende onderwijskundige uitgangspunten niet in het gewoon lager onderwijs te integreren, werd het gevaar van stigmatisering genoemd. In het vaktijdschrift van de onderwijzers in het speciaal onderwijs werd dat toen in stellige bewoordingen uitgelegd. 'Een achterlijk kind is onder de normale dikwijls een soort feestnummer, waarmede allerlei grappen, grillen en plagerijen worden uitgehaald. Om die reden alleen reeds dient het van de normale kinderen te worden afgezonderd. Er zijn ook ouders, die zich voor de achterlijkheid van hun kind schamen en alle mogelijke moeite doen, het tussen de normale in te schuiven en jaren met het kind omtoben, zonder dat het ook maar enigszins ten goede wil gedijen. Die ouders doen hun kind groot onrecht, en wel, omdat ze vergeten, of niet weten, dat een kind in een onbegrepen milieu niet kan leven en opbloeien ten goede.' Overigens is het opvallend dat in dit citaat de mening van ouders wel beoordeeld (of beter gezegd veroordeeld) wordt, maar niet meegewogen.

In deze ontwikkelingsfase van het speciaal basisonderwijs vroeg men zich vervolgens af of er voorkeur gegeven moest worden aan het oprichten van zelfstandige dagscholen voor kinderen met een beperking, in de volksmond 'mallenschooltjes', of aan afzonderlijke klassen verbonden aan de gewone lagere school, zogenoemde 'riooklassen'. In een rapport van de inspecteurs op het lager onderwijs verwees men naar negatieve ervaringen in het buitenland met aan de gewone school verbonden klassen.

Zo was rond 1900 in Berlijn met het oprichten van afzonderlijke klassen aan de gewone lagere school geëxperimenteerd, terwijl in de meeste andere steden in Duitsland ondertussen de voorkeur aan afzonderlijke scholen was gegeven. Het idee achter het Berlijnse experiment was, dat men de kinderen niet in een isolement wilde brengen door ze direct geheel

af te scheiden van de normale kinderen. Zo kon gemakkelijker de weg terug naar de gewone school gevonden worden. In een half jaar tijd werden in de Duitse hoofdstad een veertigtal zogeheten *Hilfsklassen* opgericht.

Al in 1904 werd overgegaan tot clustering van deze bijklassen voor achterlijke kinderen in scholen. De verwachte resultaten werden met het bijklassensysteem niet bereikt. Van de achterlijke kinderen die in deze aparte klasjes zaten, gingen maar enkelen terug naar gewone klassen. De kinderen die weer geïntegreerd konden worden, waren veelal niet achterlijk in de zin van verstandelijk gehandicapt, doch slechts minder vlugge of achtergeraakte kinderen en 'partieel gehandicapten', zoals men dat toen noemde. Bovendien bleek dat probleemkinderen door de bijklassen snel in een isolement raakten. Dat wilde men nu juist vermijden. Want, zo werd er opgemerkt, 'bijklassen worden zoo licht vergaarbakken, waar het schuim der school bijeengebracht wordt, om dan verder maar wat bezig gehouden te worden.' Het oprichten van zelfstandige scholen kreeg vanaf toen, in Nederland en elders in Europa, de algemene voorkeur.

Oude vragen in een nieuw jasje

Dat de vraag naar (on)wenselijkheid van apart onderwijs voor kinderen met leerproblemen nog tot op de dag van vandaag niet beantwoord is, konden deze mensen niet bevroeden. De discussie laat in ieder geval met de regelmaat van de klok op, waarbij de onderwijspraktijk vooruit loopt op het onderwijsbeleid.

De bekende orthopedagoog J.J. Dumont vatte de discussie in de jaren zestig treffend samen door zich hardop af te vragen of kinderen met een zorgvraag 'gewoon' moeten kunnen zijn in het BLO of 'buitengewoon' in het GLO. Zijn vraag zet het criterium van het belang van het individuele kind voorop. Is dit belang het meest gediend bij het welbevinden van een kind of bij zijn welslagen in het maatschappelijk leven? De onderwijzers van het eerste uur waren er van overtuigd dat welbevinden én welslagen van zorgkinderen slechts kon worden ontwikkeld en behaald in een gesegregeerd en gedifferentieerd speciaal onderwijs. Dat gaf hen de ruimte onderwijs op maat te ontwikkelen. Hun conclusies waren dan ook proefondervindelijk. Misschien zouden de onderwijzers van nú eens in de schoenen van de onderwijzers van tóen moeten staan. Er zou dan geen enkele door de overheid gefinancierde speciaal onderwijs voorziening zijn. Waar zouden we dan als eerste beginnen om kinderen met een zorgvraag passend onderwijs te bieden?

Dorien Graas is directeur van het Amsterdams Centrum voor Kinderstudies aan de Vrije Universiteit Amsterdam.

Literatuur

Baartman, H., Graas, D., R. de Groot en Tj. Zandberg (2004), *Wie maakt de dienst uit. Macht en onmacht in opvoeding en hulpverlening*. Utrecht: Agiel.

Graas, D. (1998), Integratie in de samenleving door segregatie in het onderwijs. Over de bewuste keuze voor buitengewoon onderwijs, 1900-1950. In: *Comenius*, 1998 (18).

Graas, D. (1996), *Zorgenkinderen op school. Geschiedenis van het speciaal onderwijs in Nederland, 1900-1950*. Leuven/Apeldoorn: GARANT (dissertatie VU Amsterdam).

Graas, Th.A.M. en J.C. Sturm (1991), Over mallenschooltjes, rioolklassen en strenge scholen. In: *Tijdschrift voor Orthopedagogiek*, 1991 (30).

TelTal Spelen met getalsymbolen
www.graviant.nl